

IMRE MIHÁLY

Az eklézsiaépítő emlékezete

GREZSA FERENC 70. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Az emléket az emlékező hívja elő a magában, magunkban rejtőzködő múltból, ezért tolakodik oda emlékező személyiségünk még akkor is, ha másra akarjuk irányítani a múltidézés megvilágító fénycsóvját, ezt a nehezen érthető emberi képességünket. Magam sem tudok ettől a képességünktől és korlátunktól szabadulni, hiszen valamennyien élvezzük ennek szabadságát és szenvedjük megkötöző rabságát, ezért is rugaszkodunk neki most többen, hogy a magunk emlékezetét összegezzük, amikor Grezsa Ferenc 70. születésnapjára emlékezünk. Ezért szükségképpen saját évtizedeimből kell fölkatatni mindazokat, amelyek a régi idők lenyomataként bennem élnek, itt elmondva azonban a közös múltidézés szertartásában egymásnak adjuk át a sokunk tudatában szétszattott régvolt idő egyénien értelmezett töredékeit; ugyanakkor az emlékidézés rejtett szellemi kémiaja az önismeret titkos területeire is von, kényszerít bennünket. Hiszen időbeli létezésünk paradoxonja az örökösen tovaftató jelen széttekintő, önértelmező kilátópontjáról megpróbál bennünket szembesíteni a „volt” korábbi eseményeivel, történéseivel, általa megközelítően értelmezhető egészként szemlélni a folyamatosan elfutó jelen mégiscsak összefüggőnek látszó tünetényeit, amelyek számunkra létezésünk értelmét sugallják. Múlthoz kötöttségünk tudata azonban nem a lebéklőzottságot jelenti, hanem a tágasságot és gazdagságot, az emlékezés kitágítja személyiségünk dimenzióit, énünk régebbi rétegei válhatnak újra földúsultan hozzáférhetővé, szembesülhetnek egymással, ennek híján csak a gyáva, igénytelen, egydimenziós kényelmesség menekül-kapaszkodik a jelenbe, hogy feloldozza önmagát korábbi életének összefüggésrendszeréből, hiszen a morális felelősség fékje és ösztönzője, *a jó és rossz tudata sem értelmezheti önmagát a múlt nélkül*; érvényes ez individuális, de közösségi életünkre egyaránt. Számomra mindennek kezdőpontja 1970 júniusának az a napja, amikor irodájában fogadott az akkori Bethlen Gábor Gimnázium igazgatója Ilia Mihály ajánlásával és köszöntött, mint a gimnázium frissen kinevezett, pályakezdő tanárát. A nevet természetesen ismertem – bár nem ennek az iskolának voltam diákja –, a szegedi bölcsészkaron Ilia Mihály és Csetri Lajos gyakran emlegették dicsőően a tudóstanárt, Juhász Gyula kutatásait; tudtam, hogy részese volt a kritikai kiadásnak, recenzióit-tanulmányait folyóiratokban olvashattam.

Életutam alakulásában a Gondviselésnek valóban különleges ajándéka volt, hogy pályakezdő tanárként 1970-ben ebbe a gimnáziumba kerültem. Szellemi arculatom formálódásában, értelmiségi tudatom kialakulásában meghatározó szerepe volt az akkori – vagy kevéssel korábbi – tantestületnek: Sipka Sándornak, Láng Istvánnak, Sipka Sándornénak, Imolya Imrénének, Balogh Imrénének, Szabó Imrénének, Blazovich Lászlónak, Varsányi Péternek, Jávor Györgynek, Szappanos Jánosnénak, Krékits Józsefnek, Steiner Bélának, – és Grezsa Ferenc igazgatónak. Körükben arra is ráéreztem, hogy e falak között született meg a XVIII. század legelejétől folyamatosan a „genius loci” évszázadok erőfeszítéseként és ott formálódott a Debrecenből érkező rektorok, lelke-

szek: Szőnyi Benjámín, Szikszay Benjámín, Imre Sándor, Garzó Imre, Kovács Ferenc, Futó Mihály, majd Szathmáry Lajosék és a „Cseresnyés” munkálkodásában s az egészet a nemzeti irodalom magasába emelő Németh László életművében. Rádöbentem, fölismertem, hogy ez az iskola valóban – pars pro totoként – a nemzeti protestáns, s az európai kultúra meggyőző kapcsolatrendszerében élt évszázadok óta. A távoli és a közeli múltból sokakat megérintett ez az érosz, generációk egymásutánjának láncá következik a sorban egymást szakadatlanul megújítva és megőrizve, még érezzük s a legfiatalabbak is érezhették Farkas Lajos és Mónus Pista bácsi kézmelegét, a „Classis fidelissima” sorspéldázatát. Szenvedélyesen élt bennem mindezen értékek vállalásának, fölmutatásának a vágya, s ehhez szerencsémre mindvégig biztatást és támogatást kaptam Grezsa Ferenc iskolatörténeti jelentőségű munkálkodásának időszakában.

Visszatekintve vásárhelyi tanárságára és az igazgatói évekre, egyre nyilvánvalóbbá válik számomra, hogy benne a legerősebben ható szókratészi főné daimonion mindinkább Németh Lászlóként, az ő életművéként jelent meg. Ha intellektuális útját afféle reneszánsz neoplatonikus módon akarnám leírni, klasszikus ívű ascensió bontakozik ki előttünk, a mind teljesebb hozzá való felemelkedés folyamata, ami azonban nem az önfeladás állapotába ragadja gondolkodóként személyiségét, ellenkezőleg: legteljesebben az idea mind tökéletesebb ismerete, szemlélete szabadítja föl önnön képességei optimumát. Mélységesen platonikus alkat ebben, vagy ha úgy tetszik: neoplatonikus, nála azonban nem valami furor divinus (isten szivedély, vagy elragadtatás) adja a rendkívüli, nyomozhatatlan energiát, netán evilági üdvözítő hatalmat, hanem megfogható nagy tehetségének arányos szellemi fejlődése, a legfőbb ideák értékeinek felismerése és az elérésükért folytatott küzdelem erkölcsi vállalása. Életútjának egyik legmegragadóbb lényege a Bildung, a fejlődés fokozataiban való szakadatlan emelkedés, mindez úgy zajlott, hogy az egyes szakaszok nem az előzők megtagadásának áldozatával vagy éppen áldozatából születtek. Ezért nem volt sohasem egymástól elhagyottan, reménytelenül messze a kiskunmajsai szülői ház és a szegedi professzori katedra, vagy a vásárhelyi magyarórától és magyar dolgozattól az akadémiai doktori babér. Platonikus módon haladt a fölfelé vezető fokokon, ahogyan ehhez hasonlóan vélekedtek a 17. századi puritánok, amikor az embernek Istenhez vezető pályáján a *scala salutis*-ről, az üdvösség lépcsőjéről beszéltek. Ennek az üdvútnak azonban minden lépcsőfoka ugyanúgy értékes, hiszen mindegyik alulról vezet felfelé s az emelkedéshez, feljutáshoz mindegyik kihagyhatatlan, mindegyik lépcsőfok végén ott áll az üdvigéret. Ennek az üdvútnak volt egyik meghatározó szakasza és színtere a vásárhelyi Gimnázium. Grezsa Ferenc önértelmezésének és viláértelmezésének, lételméletének és ismeretelméletének alapfogalmait, összefüggés-rendszereit a Németh László-i életműben fedezte fel mind teljesebben. Értelmiségi, tanári önmeghatározásának folyamata, értelmezett feladatai, hivatástudata is ide vezethető vissza. Nagyobb időbeli távolság ezeket a feltevéseket később pontosan bizonyíthatja.

Vásárhelyre kerülve talán éppen azt a paradoxont kellett átélnie, hogy Németh László műveit ismerve már volt egy olvasmányvíziója mindarról a tárgyi és embervilágról, amelyek most napi valóságként vették körül a gimnáziumban, de máshol is mindenütt, ahol a művek teremtett világa valóságként köszönt vissza rá. Fikció és valóság különleges erőterébe, egymást tükröző játékába került, az irodalmár tanárként-igazgatóként abba a kivételes helyzetbe jutott, hogy a regényfigurák mellette ültek a tanári szoba pamlagján, velük értelmezhetette, elemezhetette azt a múltat, amelyről a regényben már olvasott. Immáron maga is Csomorkány városába érkezve járhatott

Tarjánban, lakott az Égetőék házában a Bercsényi utcán, amelynek végén ott magasodott az *Égető Eszter*-ben velenceiesnek látott Ujtemplom. Tanárként az írói modell emberei kollégákká váltak, érényeikkel-hibáikkal, némelyikük szeretetteljes csomorkányizmusával, az iskola ottani szellemi-spirituális utópiája tárgyilagossá vált épületével, napi küzdelmeivel, a hétköznapi aprómunkájával együtt. Ugy látom, a benne különlegesen szuggesztíven élő Németh László-i világ valóságértelmezői funkcióként működött. Egyik legértékesebb iskolavezetői tulajdonsága éppen az volt, hogy ezt az irodalomból származó utópikus ideálvilágot nem doktrinér módon, a valóság ellenében értelmezte, amely a valóság fölött lebegve lemondott volna az emberközelségről, nem keverte össze az esendő valósággal, ellenkezőleg: nagy empátiával kereste e modellül szolgáló világ valóságos törvényszerűségeit, megérteni akarta embereinek viselkedésformáit. Valóságos antropológiai modellkísérlet, pszichológiai műhelytanulmány volt azt figyelni szűkebb és tágabb környezetében, hogyan felel meg, vagy tér el a modell személyisége irodalmi képmásától. Tanári ösztönei és tudatossága környezetének minél otthonosabb alakítását diktálták. Közülük kerültek ki legjobb kollégái, barátai, a modell életszerű környezetébe maga is harmonikusan beilleszkedett. Izgatta a fordított út is: a műalkotás teremtett világa honnan származott, az írói laterna magának mi volt az alapja? Nem ábrándította ki az így fellelt valóság, nem háritotta el finnyásan, mert megkapta vele az élet vegetációs gazdagságát, sokdimenziós szövedékét az őt is behálózó, körülvevő érzelmekkel, az erkölcsi kötődések szilárduló szerkezetével és a megtartó szeretettel. *Ideák nélkül nem élhető a világ, a valóság nélkül pedig lehetetlen*, a kettő között pedig csak kell lennie egy szoros kapunak és keskeny útnak. Az iskola kedvez a platonikus alkatoknak, hiszen mindig a valóság fölé tervez, magasabbra. Igazgatóként azonban hiába időzött volna csak kedves ideái között, nem tévedhetett el, iskoláját nem vihette a valóság süppedékes ingoványaiba; pillantásának követnie kellett az eligazító jelzőfényeket csakúgy, mint a következő lépés biztos helyét. Az iskola nemcsak mint ideáltermő kísérleti telep izgatta, de tisztában volt a működéséhez szükséges nagyon is valóságos társadalmi dimenziókkal, anyagi és erőviszonyok működési sajátosságaival, a körülötte lévő társadalom közegellenállásával, szűkítő korlátozásaival és kemény tilalmaival. Tudta, hogy szaktantermeket kell működtetni szertárakkal, nyelvi laborokkal, tagozatokat létrehozni a még sikeresebb felvételi átlagokért, tanulmányi és sportversenyeket nyerni, hogy diákjaink eredményesebbek lehessenek a felvételi vizsgákon úgy, hogy mindeközben megszerzik az életkoruk szerint nekik fontos kulturális üdvértékeket, hiszen valamilyen mértékben mindannyian alkalmassá válunk a scala salutis lépcsőfokain való haladásra. Amikor megérkezett tanárként az egykori tófenék fölött magasodó gimnáziumba, utóbb annak igazgatójaként, kezdetől vallotta és vállalta: *Locus genium habet* – a helynek van szelleme. Ezt azonban úgy fogadta el, hogy a *genius loci* sohasem lehet azonos a tehetség, feladatvállalás önkorlátozásával, a szemhatároknak a körtöltés magasságához való igazításával, de nem is jelenti a hely szellemének felvállalása az értelmiséghez méltatlan, megalázó megalkuvást.

Tudta, hogy mindazt meg kell tanulnia a Bethlen Gábor Gimnázium történetéből-értékrendjéből tanárként-igazgatóként, amit az elődök fölhalmoztak, később Németh László onnan kihüvelyezett, ahogyan ő értelmezte gondolkozóként és íróként vásárhelyi létét-tanárságát. Az évtizedek távolából visszatekintve jól kirajzolódik e folyamat íve. Saját értelmiségi szereptudatát korán formálta tudományos munkája, kutatásai során alaposan megismerte a 20. századi intellektuális-etikai-művészetelméleti rendszereket. Számomra úgy tűnik azonban, hogy mindez a szellemi potenciál – a műveltség és

tudományos munka – a vásárhelyi iskola és milió vegykonyhájában távlatos kultúra dimenziójává bővült, e paideia folyamatában a legjobb tanítvánná lett, hogy majd a legjobb tanárrá lehessen. Az olyan nagy múltú iskolák, mint a Bethlen Gábor Református Gimnázium nem csak a jelen idődimenziójában léteznek, nem azonosak a napnyi jelennel. Természetesen a mindig aktuális jelenben történnek a meghatározó fejlemények, többek között ez a jelen értelmezi (vagy értelmezheti rosszul, tévesen) önnön múltjához fűződő kapcsolatrendszerét, identitását. Ha végigsétálunk az udvaron a könyvtár falánál lévő sírkövek és római szarkofágok előtt, a gimnázium földszinti és emeleti folyosóin a pantheon domborművei között, átbúvároljuk a könyvtár köteteit és igazán értjük, tudjuk e szobor-arcok, kövek és könyvek iskolához kötődő szellemi kapcsolatrendszerének példátlanul gazdag szövedékét, akkor múlt és jelen egymást tudja értelmezni és táplálni. A mindenkori jelen ezen az éltető kapilláris rendszeren keresztül táplálkodik: ha nem ismerik hozzáértően, vagy nem ápolják, kárt tesznek benne tudatlanságból, esetleg szándékosan összerombolják, akkor vele nemcsak a jelen sújtják, de a múltat megcsönkítva a jövő is jóvátehetetlen kárt szenvedhet. Az iskola mindenkori vezetése nemcsak az éppen most ott tanulóknak, de ennek a – bankok trezorjainál gazdagabb és biztonságosabb, kifoszthatatlan és elfogyhatatlan – szellemi-erkölcsi tőkének, háttérnek is felelősséggel tartozik.

1972-ben a Gimnázium alapításának 250. évfordulóját ünnepelte, Grezsa Ferenc iskolaépítő működésének csúcsaként őrződött meg az ezt átélők tudatában. Az ünnepségsorozat szinte sűrítette iskolateremtő tehetségének valamennyi lehetséges erényét, esszenciaként jellemezte-tömörítette értékrendjét, iskolavezetői stratégiai elgondolásait. Minden tekintetben felnőtt a rendkívüli feladathoz, de magával emelte a tantestületet is, ösztönzött és lelkesített. A rábízott szellemi örökséget ritka érzéssel ismerte föl s a hagyományszűkítő korszakban mindent megtett a lehető legteljesebb értékőrzés érdekében. A jubileum eleve a múlt értelmezésére vállalkozik, a jelennek hozzá való viszonyát határozza meg. Egy hazug hagyományokat ránk tukmáló korban ritka érzékkel ismerte föl az igazi értékteremtő hagyomány jelentőségét. Az iskola múltját is a lehető legtágabb, legszélesebb módon értelmezte. Ebben igen fontos volt, hogy a közelmúlt, a huszadik századi elődök éppúgy a becsültnivaló múlt részesei voltak, mint a már történelemmé távolodott korábbi időszakok. Ezért igyekezett szorosan az iskolához kötni a tanyai Tanulók Otthonának élő, ragaszkodó egykori tanulóit éppúgy, mint a református főgimnázium korábbi jeles tanári személyiségeit. Éppúgy díszvendég és barát volt Szathmáry Lajos, Tószegi Péter, Dezső Imre, amint Mátyás Sándor vagy Sipka Sándor és Tálasi István, Katona Imre és Tárkány Szűcs Ernő.

Tudta, hogy a hagyomány rendkívül szélesen értelmezendő. Részese ennek az iskola szorosabban vett története tárgyi valóságával, falaival, tantermeivel intellektuális és spirituális örökségével. Ezt a tárgyi valóságot kellett ápolni, gyarapítani. Udvarát díszkúttal bővítette, fákkal parkszerűvé varázsolta, úgy, hogy ebbe az együttesbe szervesen illeszkedtek az egykori Brigetioból származó ünnepélyes római szarkofágok, ol-tárkövek magas kultúrát, majd két évezrednyi múltat hordozó komor, ünnepélyessége, – itt a távoli Barbaricumban. Sokszor beszélt a második emeleti folyosón az Ógimnázium irányába nézve arról, hogy igazi távlati iskolafejlesztői programját az teljesítené be, ha valamikor visszakaphatná a Gimnázium az ősi skólát, az Ógimnáziumot, amelynek romló földszintjén akkor ócska nyomdagépek zakatoltak. Szívmelengető látvány a szorosan egymáshoz tartozó két épület zárt négyszöge, a klasszicista Ógimnázium fegyelmezett, puritán architektúrája, a quadratura másik oldalán pedig

a Sándy Gyula tervezte milleniumi eklektikus iskolaház tornyos-kapuzatos-pártás szolid előkelősége. A dísztermet a régi iskolába tervezte, a Kossuth-tér felől az emeletre, a nagy ablakok mögötti díszesebb, kiugró épületrészbe. Ugyanide szánta a gazdag természetrajzi gyűjtemények egy részének áthelyezését is, itt méltóbb körülmények közé kerültek volna a második emeleti zsúfoltságból Bodnár Bertalan féltett kincsei; tulajdonképpen iskolatörténeti múzeum megvalósításának távlati célja lebegett a szeme előtt, az önmagát értelmező múlt-hagyomány intézményesült formájában. Éppúgy, ahogyan az látható Sárospatakon és Debrecenben, vagy a távolabbi Nagyenyeden, a legősibb református iskolakollégiumokban.

Tudatosan törekedett arra, hogy a Gimnázium *a város meghatározó kulturális intézménye* legyen klasszikus küldetésének betöltése mellett. Az iskola szerepkörét az egész kultúra összefüggésrendszerében értelmezte, amelynek vannak szintjei a városban és azon is túl. A messzebb vezető szálak ugyancsak az iskola értékrendjének mentén rajzolódnak ki, hiszen megszemélyesítői-hordozói a volt tanítványok, tanárok, szellemi-erkölcsi kapcsolatrendszerük dús szövődéke. Fáradhatatlanul munkálkodott e kapcsolatrendszer ápolásán, fenntartásán, amelynek éppúgy részesei voltak színészek, mint a művészvilág legkülönfélébb tagjai. Sikerült tartósan az iskolához kötnie a vásárhelyi képzőművészek néhány alkotóját, de Szabó Iván pedig az eleven budapesti kapcsolatok fenntartója volt főiskolásainak rendszeres vásárhelyi táboroztatásával. Ők alkotják a Gimnázium aulájában, folyosóin szaporodó bronz, márvány, vagy terrakotta domborműveket, plasztikákat, amelyek a gimnáziumhoz vagy a városhoz tartozó-kötődő szellemi élet kiválóságainak állítanak emléket, lesznek meggyökeresedő kultuszok őrhelyei, oltárkövei. Még ahhoz is volt empátiája és türelme, hogy a sebzett lelkű, sok helyről elvadult és elvadított Kajári Gyulát megnyerje, Németh László rajongását felhasználva a terápia eszközének, amely újra önbecsülést és nyugalmat adott e szeretve-tagadva vásárhelyi, háborgó életű nagy, exuláns művész számára. Hosszú, közös munkával készítették el 1971-ben a Gimnáziumban a Németh-életművet bemutató, gazdag képzőművészeti installációval, önálló képzőművészeti alkotásokkal dúsitott kiállítást. Fontos lépés volt ez, hiszen a sok részletében visszaszorított életmű – különleges kéziratritkaságok mellett – szinte teljességében jelent meg a kiállítás tárlóiban, köztük az akkor még tilalmazottak is a látogató szemei elé kerültek. Mindenképpen egyik kezdeményezője volt az életmű megújító értékelésének, Vásárhely ezzel messze megelőzte az országos folyamatokat, sőt annak az élére állt. Az 1970-es évek elején – visszatekintve ez már egészen világosan látszik – Grezsa Ferenc a gimnázium menedékéből és szellemi szigetéről a Németh László-kutatás és kultusz olyan új szakaszát kezdeményezte, amelyhez csak utóbb csatlakoznak országos szervezetek és tudományosságunk képviselői. E vásárhelyi pantheon újabb és újabb darabjainak avatása hosszú időn keresztül egyben a Vásárhelyei Hetek rendezvénysorozatának nyitányát is jelentette, mintegy jelképezve a Gimnázium kiemelt városi kulturális rangját, vezető, kezdeményező fontosságát.

Igazgatóságának korszaka abban is kiugrónak nevezhető, hogy *kiváló tantestülettel oszthatta meg iskolaépítő terveit*. Maga olyan meggyőző mértékben volt vállalt értékeinek elkötelezett kisugárzója, cselekvője és hirdetője, hogy képes volt környezetét magával ragadni és ösztönözni. Az iskola történetének egyik legszerencsésebb korszakát élte, tantestülete roppant gazdagon tagolt: jelen volt a generációk teljessége, amelyben fontos mintaadó szerepet játszottak a református hagyományban mélyen gyökerező idősebbek, mint Sipka Sándorné, Láng István, Szappanos Jánosné, Szabó Imre, Imolya

Imre. Igazgatói koncepciójának mindig érvényesülő krédója volt a generációk természetes folyamatosságában érvényesíteni a legtágabban értelmezett kulturális- szakmai tapasztalatok tudatos kontinuitását. Ha látta valakinél a hajlamban a felszítható szellemi affinitást és bontakozó ambíciót, bátorította és segítette. Tudóstanári példájával maga volt a követnivaló, amint ő maga is követni akarta az előtte járókat: Tálasi István, Otrokocsi Nagy Gábort vagy még régebről Imre Sándort. Egyedülálló módon rangos szellemi alkotóműhelyt szeretett volna maga körül látni a gimnáziumban s mindent meg is tett ennek érdekében. Kollégáit ebben nem vetélytársnak tekintette kicsinyes féltékeny irigységgel, hanem szövetségesnek, szerzőtársnak. Kutatási irányt, témákat javasolt, publikációs tanácsot és segítséget adott. Rajongó könyvtárlakóként abban a különleges kegyben részesültem, hogy Imolya Imre bizalmával, igazgatói hozzájárulással egyedül bejuthattam a lelakatolt bibliothéka ajtóinak mögé. Akkoriban kerültek elő az Olümposzról Benei József megyei iratai, benne Széchenyi István és Csernovics Péter leveleivel, irataival, hatalmas forrástömeg a reformkor és szabadságharc korszakára vonatkozóan. Dolgozd fel! – kapta a javaslatot Varsányi Péter István kollégánk; így lett majd történelmi pályájának egyik legnagyobb kutatási témája Csernovics kormánybiztosi tevékenysége. Amikor eldőlt, hogy kutatói érdeklődésem a régi magyar irodalom irányába fordul – meghatározó mértékben éppen a Gimnázium szellemi hagyományainak és könyvtára régi anyagának következtében –, biztatást kaptam: írd meg Szenci Molnárból a doktori disszertációd! (Életem első tudományos konferenciájára is az ő támogatásával jutottam el Sárospatakra, ahol *Szenci Molnár Albert* ülésszak volt és itt tarthattam referátumot a gimnázium könyvtárának féltett kincséről, Molnár Albert Bibliájáról.) Ugyancsak a legnemesebb régi hagyomány szellemében – Imre Sándor és Futó Mihály példáit követve – tizennyolc évi szünet után újraindult a Gimnázium évkönyve. Kezdetektől azzal a becsvágyó céllal, hogy a szűkebb értelemben iskolai életet tárgyaló információk mellett tudományos rangú közleményeknek adjon helyet. Ezzel sikerült a tudományos műhelynek saját kiadványt teremteni, amelyet csakhamar méltó megbecsülés övezett, egyik száma a nemzetközi reneszánsz bibliográfia hivatkozott tétele lett. Első publikációm is így került a Gimnázium évkönyvébe.

Az adott korszak, – az 1960-as, 70-es évek – lehetőségeinek legvégső határáig vállalta a korábban Bethlen Gábor Református Gimnázium minden lehetséges tradícióját. Maga is kereste és vállalta a tanítvány szerepét ebben a tekintetben Sipka Sándor, Szathmáry Lajos, vagy Láng István életútját becsülve, tanári-értelmiségi éthoszukat folytatva és mintának tekintve. Ők nemcsak az egészséges generációs folyamatosságot jelentették a tantestületben (Szabó Imrével, Szappanos Jánosnéval együtt), de a korábbi református értelmiségi értékek – adott körülmények közötti – maximális továbbélését is. A múltnak ez a része sohasem vált a Gimnáziumban eltitkolnivalóvá, sőt a fiatalabb generáció éppen általuk hozzáférhetett értékszemléletüköz, tapasztalataikhoz; értékes barátság fűzhetett bennünket Láng Pista bácsihoz, Sipka Sándor bácsihoz. 1766-ban – már a Ratio Educationis előkészítéseként – helyhatósági rendelet érkezett Csongrád vármegyéhez, amely a megye iskolai viszonyait kívánta felmérni. Nyilatkozni kellett az alapítás évéről, fönntartóról, alapító okiratról, anyagi forrásokról. Erre válaszolhattott az az önérzetes hangú irat latin nyelven, amely az egyház és a tanács fogalmazványja: „...Az iskolát, az elöljáróságot, a tanítókat és tanulókat biztosító alapítványi leveleink nem annyira papírra, mint inkább városunk valamennyi, a helvét hitvallást követő lakosainak szívébe és lelkébe voltak és vannak beírva.” Igazgatóként mélységesen értette en-

nek az iratnak az üzenetét és valójában – mutatis mutandis – sohasem vonta ki magát annak lelki-spirituális imperativusa alól, abból az elődök elszámoltató, most rá nehezedő kérdését érezte elhangzani, amelyre itt és most a maga morális felelősségvállalásával válaszolhatott. Erőfeszítéseinek eredményeként is szerencsére nem következett be itt a múlt értékeinek olyan durva kifosztása, mint amit kíméletlenül végrehajtottak Kiskunhalason, vagy Mezőtúron. Fájóan jelképes eseménye volt ennek mindkét helyen a könyvtárak legértékesebb régi anyagának – több tízezer kötet! – elhurcolása, Vásárhelyen pedig mindvégig féltve őrzött ékessége, büszkesége maradt a bibliothéka a Gimnáziumnak. A múlthoz kötődő tudatunknak mindvégig egyik legszuggesztívebb hordozója, intellektuális, spirituális színtere, alanya és tárgya volt egyszersmind. A Tölcséry-legenda Németh László révén ekkor már irodalommmá vált, azonban famulusa: Imolya Imre is a könyvtár főpapjaként valósággal szakrális térnek tekintette a templomhajó nagyságú csarnokot. (Magam fiatal tanárként csakhamar a beavatottak azon szűk köréhez tartozhattam – igazgatói főbólintással, akik ismerték a könyvtár végében lévő Olümposzon elhelyezkedő – pontosabban elrejtett – tiltott könyvek tekintélyes garmadáját, amelyet bölcs konspiráció adott kézről-kézre.) Ezt a már-már liturgikus, valóságfölötti hagyományt kellett mégis működő, napi igényeket is kielégítő könyvtárrá alakítani. (Olyanná, ahol helye lehet Tölcséry tanár úr sok tucatnyi legenda ceruzavégének és gramofonjának, a tiltott könyvek rejtett csomagjainak, de a Németh László Kossuth-díjából vásárolt könyvadományok és az olvasóteremnek is használható katalógusa lesz.) Még az 1972-es évforduló rendkívüli élményének egyik megkoronázása volt a könyvtári olvasóterem megteremtése az első emeleten, szemközt a tanári szobával. Imolya Imre tanár úr vezényletével ruháskosarakban hurcoltuk a kiválogatott könyveket a vadonatúj polcokra, rendeztük a galériát és büszkén raktam sorba a Nyugat, a Páztortúzt és az Erdélyi Helikon teljes folyamának köteteit. Fialtanárként talán ott éreztem át igazán először, hogy iskolám mily mélységesen ágyazódik a magyar kultúra egészének folyamatába és magam is részese vagyok az előttem élő generációk sok-sok erőfeszítésének, kulturális cselekvésének és ebben magamnak is valami terem nyílhat. Azóta számos nagy tudományos könyvtárban megfordulhattam, de a legintimebb érzelmi kapcsolat változatlanul ehhez a bibliotékához fűz: a világ egyetlen olyan könyvtára, ahol fejből tudom máig is néhány könyv jelzetét.

Abban is a 30-as, 40-es évek legjobb hagyományait folytatta (amikor már Tamási Áront és Németh Lászlót hívták meg), hogy az *élő magyar irodalom kiemelkedő alkotóit*, irodalomtörténészeket hozott vendégként a Gimnáziumba. Ebben nagy szerepet játszott irodalomtörténeti tekintélye, kritikusként aktív részvétele a kortárs irodalmi életben. Így találkozhattunk Nagy Lászlóval, Csoóri Sándorral, Keresztury Dezsővel, Czine Mihállyal, Németh Lászlóval. Kallós Zoltán a zsúfolásig megtelt második emeleti fizikai előadóban (még a könyvtár olvasótermének elkészülése előtt) beszélt frissiben megjelent művéről, a *Balladák könyvéről*, az erdélyi magyar kisebbség kulturális, megmaradási küzdelméről.

Igazgatói feladatkörében alkata és a vállalt feladat szerencsésen találkozott, amely újabb személyiségenerációkat szabadított fel; s ennek bonyolult folyamatában újabb önépítő felismerésekre jutott, amelyek tanári-igazgatói-tudósi szerepkörében egyre bővülő tevékenységet teremtettek. A paideia legősibb, legelemibb eszménye áthatotta az iskolai atmoszférát úgy, hogy annak részese volt a tantestület, fiatalabb és idősebb korosztályaival, amint a tanuló ifjúság is. Ezért vett részt a tantestület jelentős része 1975 tavaszán megrendülten Németh László temetésén, magunkénak érezve a gyászt és

vesztéséget, magam is ezt éltem át a Farkasréti temető ravatalozójánál és a sírhant mellett.

A paideia egyik leglényegesebb eleme a magyarság nemzeti-kulturális identitásának, értékeinek lehető legteljesebb jelenléte az iskola szellemi folyamataiban, és hogy a tantestület hatékonyan vállalja ezek képviselését. Ehhez is alapvetően a múlt penzumának elsajátításán keresztül vezet az út. A 20. századi civilizációs zsákutcák egyik nálunk is megtapasztalt legszörnyűbb változata a jelen beteges, torz abszolutizálását hirdette valamely hamis, üdvhozó, profetikus jövő ígéretében bízva, amelynek záloga a múlt értékeinek öngyűlölt elutasítása és tudatos meghamisítása, leértékelése volt. A magyarság legnagyobb huszadik századi veszteségének ténye, igaz jelentősége egymást követő generációk előtt volt elrejtve, meghamisítva. Ennek korrekcióját csak ritkán végezte az iskola, a Gimnázium azonban ebben is kiemelkedő szerepet vállalt. A múltat magamban rekonstruálva; rengeteg eleme volt ennek az ösztönösen vállalt, ugyanakkor egyre tudatosabban is irányított folyamatnak. Ma már alig érthető a fiatalabbak számára annak a döntésnek a bátorsága, amely diszkréten egyre több ünnepség végén énekellette az *Internacionálé* helyett a *Szózatot*, olykor kiváltva valamely hivatal rosszállását. Tompa László előadóestjei után az ott készült hangfelvételt hallgatták a buzgó cenzori fülek és keresték a betilthatót, valóban, itt hallhatta először nyilvánosan a gimnázium ifjúsága és tanárai Márai Sándor *Halotti beszéd* c. megrázó vallomását, szerezhetek arról tudomást, hogy van emigráns magyar irodalom és egyetlen magyar irodalom van, amelyet békeszerződések és politikai határok nem vagdoshatnak darabokra. Ennek az összetartozásnak a tudata sokféleképpen alakítható, leghatékonyabban a szellemi kultúra átadásával végezhető, amely nagy tudatformáló és élményközvetítő erőt jelent. Mégis akkor érezzük át ennek talán leginkább összes következményét, ha szembesülünk a kisebbségi élet valóságával, amely drámaian mutatja föl az ottani magyarság létének minden dimenzióját. Erre vállalkoztak a Gimnázium kirándulásai először Zentára, majd Erdélybe és a Felvidékre, amelyek revelációszerű élményeket zúdítottak valamennyiünkre. Az idősebbek újra átértékelték valójában soha nem csillapodó fájdalomukat, a fiatalabbak szembesülhettek a rájuk zúdított hazugságokkal, a velünk utazó legjobb diákjaink pedig nyitott szemmel körütekintve hiteles képet alkothattak a Kárpát-medencei magyarság sorsáról. Még Borbáth Károly – a Kolozsvárról száműzött tudós történész – fogadott bennünket Nagyenyeden Bethlen Gábor Kollégiumában, kalauzolt végig tiltásokkal dacolva a könyvtárban, ahol először láthattuk a Londonból hozatott *Biblia polyglotta*-t, amiből az üldözött sorsú Váradai Biblia készült. Grezsa Ferencnek nem titkolt szándéka volt, hogy szoros múltbéli összetartozásunk (egykori református hagyomány, a Fejedelem tisztelete és kultusza) esetleg a zord jelenben is új tartalmat kaphat és a két intézmény között testvéri kapcsolatok szövődhetnek. Itt még Vita Zsigmond fogadott bennünket szálfatermetével és beszélt a Kollégium kimeríthetetlen múltjáról Körösi Csoma Sándor emléktáblája alatt. Igazgatóm azért gondolt a kirándulásra való felkészítésre és javasolta, hogy – ha még nem ismerném –, olvassam el Németh László 1936-ban írott tanulmányát az ő erdélyi útjáról *Magyarok Romániában* címmel; így működött akkoriban finoman és tapintatosan a paideia. Akkori bátorsága nekem is erőt adott, ezért is vittem később a magam főiskolás és egyetemista tanítványait a már járt utakon a Királyhágón túlra. Szándéka volt minden utódállam magyarságát fölkeresni, így valósult meg felvidéki kirándulásunk. Tantestületünk egyetlen felvidéki tagja: az érsekújvári Steiner Béla tanította nekünk a magyarság nehéz, keser-

ves felvidéki leckéjét. Előkészítő útjukon a Szencről írott képeslapjukat máig őrzöm, amit már akkor Szenci Molnár Albert életműve körüli forgolódással érdemltem ki.

Szenci Molnár 1596-ban Strassburgban különöset álmodik, amit Naplójába is feljegyez. Strassburgban lévén hazámba vágyakoztam, álmomban otthon voltam és Strassburgba álmodtam vissza magamat: „*quasi in patria existens et Argentinam cupiens.*” Ez a kettős vágy nemcsak álmódó, de egész emlékező életünket végigkíséri, a jelen és a múlt idősíkjai között sodródnak, verődnek emlékképeink, elszakadva és visszatérve, megtartva és újra elveszítve egymást. Mostani találkozásunk során éppen azt próbáljuk meg, hogy az emlék minél szorosabb megtartó hálóba rendeződjék, a múltidézés képes legyen hajdani jelenünket visszavarázsolni.

Posztmodern, értékdeficites, értékinstanciákat felfüggesztő és tagadó világunknak kétségbeejtően szüksége van Grezsa Ferenc életpéldázatára. Életútjának minden szaka-sza tanulságok garmadáját adja a hozzá közeledőnek; vásárhelyiségünknek kivételes szerencséje, hogy mindez a *genius loci*nak is büszkén vállalható része, vele itt sokkal több lett a hely szelleme. Akkoriban itt valamennyien egy szigeten éltünk, az átlagnál sokkal lakhatóbb világban. Ami gyülekezet és eklézsia utáni ösztön, vágy van bennem, annak legmegvalósíthatóbb, átélhető szakaszát talán éppen itt Vásárhelyen tapasztalhattam meg legteljesebben az ő szellemi és morális közelségében. Grezsa Ferenc noha engem katedráról, diájkaként sohasem tanított, de – 1970 után itteni kollégaként, 1981 után Szegeden újra kollégaként, majd barátként – mindvégig tanítványának éreztem és érzem magam, most mindazokkal együtt, akik ma itt róla emlékezünk és érezzük, hogy nagyon, fájdalmasan hiányzik közülünk.

